

lak'ın bir kısmını tekrar kontrol altına aldılar. İsa Tölenbay Buhara'ya kaçarken Dosan Tacı esir düştü. Mangışlak 1870'te çarın emriyle Kafkas valiliğine bağlandı. Mangışlak'ı kesin olarak ele geçirmek için bir süre daha beklemek zorunda kalan Ruslar 1873'te Hıve'nin düşmesinden sonra Mangışlak'a sahip oldular. Mangışlak 1881'de Kafkas Ötesi Bölgesi Valiliği'ne dahil edildi. 1917'den sonra Kara Boğaz'ın güneyinden itibaren Türkmenler'den ayrılarak Kazakistan'a verildi.

Bölge, 1973'te Üstyurt platosu da dahil edilerek Mangışlak eyaleti (oblast) adını aldı. Yüzölçümü 167.000 km² olan eyaletin nüfusu 1973'te 199.000 idi. Üç şehri ve on bir küçük yerleşim yeri bulunan eyaletin merkezi 1960'ta kurulan Aktav şehridir. 1964'te adı Şevçenko olarak değiştirilen şehir 1991'den sonra tekrar önceki adı verilmiştir. Mangışlak eyaletinin nüfusu 1978'de 256.000 idi ve nüfusun yarısı Aktav'da yaşıyordu.

Mangışlak özellikle petrol, doğalgaz ve uranyum açısından çok zengin bir bölgedir. Sovyet makamlarınca varlığı gizlenen uranyum bu dönemde Aktav'daki atom enerjisi merkezinde kullanılmıştır. Mangıştav (Mangış-dağı) petrol tesisi dünyaca meşhurdur. Cetibay'da bütün Sovyetler'in en büyük maden yataklarının olduğu tesbit edilmiştir. Sovyetler döneminde Cetibay ve Cana Özen'den başka Tenge, Tasbolat ve Karamandıbas'ta da maden yataklarının açıldığı bilinmektedir.

Günümüzde Kazakistan sınırları içinde yer alan Mangışlak'ta halkın çoğunluğu batıda sahillerde yaşamaktadır. Önemli şehirleri Aktav, Cana Özen (yeni ırmak) ve Tavşık'tır. % 89'u şehirlerde yaşayan halkın büyük bir kısmı Kazak olup Rus, Ukraynalı gibi yabancıların yanında Türkmenler ve Özbekler de bulunmaktadır. Mangışlak'ta koyun ve at yetiştirildiği gibi balıkçılık da halkın önemli geçim kaynakları arasındadır. Toprak verimsiz olduğu için bölgede tarım gelişmemiştir. Mangışlak'ta mimari eser olarak bazı kale harabelerine rastlanmakta, mescidlerin bir kısmının yerin altına inşa edildiği dik-kati çekmektedir.

XIX. yüzyılın sonunda Mangışlaklı âlim Ebû Bekir Molla'nın diğer Kazak molları gibi Kazak edebî dilinin gelişmesinde rolü olmuştur. Yine bu asrın sonunda yetişen Makıştav Tınıştıkulı adlı şair bazı destanları yazıya geçirmiştir. XX. yüzyıl başlarında eski bozkır kültürünün en canlı olarak devam ettiği yer Siriderya'nın kuzeyi ve Mangışlak bölgeleriydi.

BİBLİYOGRAFYA :

Divânü lugâti't-Türk Tercümesi (trc. Besim Atalay), Ankara 1985, I, 465; III, 157; IV, 406; İbn Rüste, *el-A'lâku'n-nefise*, s. 92; İstahri, *Me-sâlik* (Abdülâl), s. 8, 218-219; İbn Havkal, *Şu-retü'l-arz*, s. 13, 249, 277-278, 282; *Hudûdü'l-'âlem* (Minorsky), s. 60, 193; Makdisî, *Ah-senü't-tekâşim*, s. 355; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, V, 249-250; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 268; Ebûlgazi Bahadır Han, *Şecere-i Terâkime: Türklerin Soy Kütüğü* (haz. Muharrem Ergin), İstanbul, ts. (Tercüman 1001 Temel Eser), s. 18 vd., 78, 79, 86, 87, 89, 90, 96; T. Talbot Rice, *Ancient Arts of Central Asia*, London 1965, s. 115 vd.; Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul 1976, s. 35, 131; Emel Esin, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş*, İstanbul 1978, s. 83, ayrıca bk. İndeks; R. Grousset, *Bozkır İmparatorluğu* (trc. M. Reşat Uzman), İstanbul 1980, s. 479; A. Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türklü Türkistan ve Yakın Tarihi* (İstanbul 1942-47), İstanbul 1981, s. 15, 25, 41, 47, 140-142, 166, 178, 182, 221, 233, 312, 381, 492, 579; V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* (haz. Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul 1981, s. 405, 411, 413, 509; a.mlf., "Mangışlak", *İA*, VII, 283-284; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, Ankara 1984, s. 36, 43, 47, 72, 73, 94, 100, 205, 245; a.mlf., *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1987, s. 144-145; Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ölkeleri*, Ankara 1985, s. 28, 29, 174, 196, 267; a.mlf., *İbn Fazlan Seyahatnâmesi*, İstanbul 1995, s. 33-44; H. Argınbayev, *Qazaq Halkının Qolöne-ri*, Almatı 1987, s. 117-118; Mehmet Saray, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler*, İstanbul 1990, s. 41-42; Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 1991, s. 52, 69, 191; Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri, Boy Teşkilâtı, Destanları*, İstanbul 1992, s. 240, 241, 253, 256, 260, 273; Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, Ankara 1993, I, 253, 254, 256, 259, 262, 263; C. M. Ahincanov, *Kıpçak*, Almatı 1995, s. 15, 198-222; A. Yu. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü* (trc. Hasan Eren), Ankara 1995, s. 8, 145; O. Roy, *La nouvelle Asie centrale*, Paris 1997, s. 61-65; Yu. Bregel, "Mangışlak", *Et²* (İng.), VI, 415-417.



AHMET TAŞAĞİL

MANGITLAR

Deşt-i Kıpçak'ta
Türk boylarıyla karışıp
İslâmlaşan bir Moğol kabilesi.

Moğollar'ın efsanevî ataları olan Alan-koa'nın evlâtlarından Nirunlar'a bağlanan Mangitlar'ın ataları, Alankoa'nın yedinci göbekten torunu Tumine'nin dokuz oğlundan en büyüğü Caksu'nun Nuyaktin, Urut ve Mangkut adlı üç oğluna dayanır. Mangitlar, Cengiz Han zamanında Tayciyutlar ile bir arada yaşıyorlardı. Ancak Huyıldar Seçen, kendisini takip eden

bir grup Mangit ile birlikte Camuha'dan (Camuka) ayrılarak Cengiz Han'a katıldı (*Moğollar'ın Gizli Tarihi*, s. 62). Cengiz Han onu Anda diye anıyordu. Bu dönemde Cengiz Han ile birlikte hareket eden bu grup muharip olarak tanınıyor ve savaşlarda en önde yer alıyordu. Cengiz, Tayciyutlar'ı yendikten sonra onların yanındaki Mangitlar'ın büyük bir kısmını öldürttü, bir kısmını da Codi Noyan'a verdi. Kubilay Han döneminde Mangitlar'ın idaresini Codi'nin torunu Mangudai üstlendi. Babası Kutluğ Şah zamanında Mangitlar bir tümen (hazara) oluşturuyordu. Cengiz Han, Çin'e sefere gönderdiği Mukali'nin maiyetine diğer kabile mensuplarının yanı sıra 1000 kişilik bir Mangit birliği de vermişti (Fazlullah, I, 227).

Cengiz Han'dan sonra bütün Moğol gruplarının (ulus) bünyesinde bir miktar Mangit vardı, ancak bunlar ağırlıklı olarak Cuci ulusu içinde Altın Orda sahasında etkili oldular. Burada sadece kabile yapılarını korumakla kalmayıp diğer göçebe Türk toplumu ile birleştiler ve kendilerini Türk saymaya başladılar (Yakubovskiy, s. 133). Kabilenin İslâmiyet'i kabulü de yine bu sıralarda gerçekleşti. Mangitlar'ın meşhur beyi Edige'nin (İdigu, ö. 1419) atası Baba Tükles'in bu hususta önemli katkısı olmuştur. Baba Tükles'in dışında Seyyid Ata, Deşt-i Kıpçak sahasının en uzak yerlerine kadar giderek Özbek, Mangit ve Tatarlar'ın arasında İslâmiyet'in yayılması için çalışmıştı (De Weese, s. 104, 227). Mangitlar, Altın Orda alanında sadece Türkleşip İslâmlaşmakla kalmamışlar, aynı zamanda bir güç merkezi oluşturarak beyleri vasıtasıyla bu devletin tarihinde etkili rol oynamışlardır.

Mangit emirleri Tuda Mengü (1280-1282), Tula Buga (1287-1291) ve Tokta (1291-1313), hanlar döneminde Altın Orda'da hanları tahta geçirip tahttan indirecek kadar güç kazanmışlardı. Emîr Nogay 1299'da Tokta Han'a karşı giriştiği mücadelede ölünce ona bağlı kabileler bazan Nogay, bazan da Mangit-Nogay ulusu olarak anıldı (Kafalı, s. 132). Ruslar'ın Nogay diye adlandırdığı topluluk Orta Asya'da ve İran'da Mangit olarak biliniyordu. Öte yandan Kırım ve Osmanlı kaynaklarında XVI-XVIII. yüzyıllarda Nogay kelimesine rastlanır. Altın Orda içerisinde Mangitlar, esas olarak İdil (Etil) ırmağının iki tarafında ve Aral gölünden Sibir'e kadarki bölgede yaşamışlardır. XV ve XVI. yüzyıllarda Saraycık şehri Nogay ordasının en önemli merkezi sayılıyordu. Edige muhtemelen burada gömülüydü

ve oğlu Nûreddin dahil olmak üzere kabilenin önemli şahısları buraya defnedilmişti. Şehir 1581'de Kazaklar'ın tahribatına uğradı.

Emîr Edige sadece Mangıtlar'ın değil Altın Orda Hanlığı'nın tarihinde de çok etkili olmuş bir şahsiyettir. Onun kahramanlıkları Edige destanı olarak halk arasında çok yaygındı. Edige Altın Orda'daki taht mücadelelerinde etkili olmuş (1396-1411) ve Timur Kutluğ Oğlan'ı tahta geçmesi için desteklemişti. Toktamış'a karşı Timur Kutluğ ile birlikte bir ara Timur'a sığınan Edige, daha sonra Timur'un oğlu Şâhruh zamanında bu hânedanla iyi ilişkiler kurmuş ve Şâhruh'a elçi gönderdiği gibi Şâhruh da oğlu Cuki'yi Edige'nin kızı ile evlendirmek istemiştir (Hâfız-ı Ebrû, I, 331-332).

XV. yüzyıl ortalarında Mangıtlar, Edige'nin torunu Vakkas Bey'in yönetimi altında Ebülhayr Han'ın saltanatında önemli rol oynadılar. Benzeri bir duruma Şeybânî Han'ın saltanatı sırasında da rastlanır. Vakkas Bey'in oğlu Mûsâ Mirza, Şeybânî Han'ı destekledi. Şeybânî Han, Mâverâünnehir'i ele geçirmeden önce Mangıt kabilesi tarafından han olarak seçilmişti. Burada Mûsâ Mirza'nın desteği sadece Mangıt kabilesiyle sınırlı kalmıyor, Nayan, Durmen, Kuşçu gibi diğer kabilelerin desteği anlamına da geliyordu (Kılıç, sy. 3-4 [1997], s. 60-61).

Kazan Hanlığı'nın Ruslar'ın eline geçmesi Nogay- Mangıtlar'ın göç sahasını daralttı, bu durum kabileler arasında geçim sıkıntısına yol açtı. Bu şekilde başlayan huzursuzluk 1557-1558'den itibaren Nogaylar'ın ikiye ayrılmasıyla sonuçlandı. Nogay ulusunu oluşturan Şirin, Barın, Kıpçak, Argun, Alçın, Kıyat, Mangıt kabilelerinden ilk dördü Kırım Hanlığı sahasına girerek Küçük Nogay ulusunu diye anıldı ve Kırım Hanlığı tarihinde etkili oldu. İdil'in doğusunda kalan kalabalık gruba ise Büyük Nogay ulusunu denildi (Kurat, s. 282).

Mangıtlar'dan büyük bir kitle, Kalmuklar tarafından 1620'de sürülünceye kadar Volga ve Emba arasında yüz yıl daha kaldı. Büyük bir bölümü Kuzey Kafkasya'ya göçtü ve burada sadece Nogay olarak anıldı. Bir başka grup da Hıve Hanlığı'na göç etti ve Amuderya deltasına yerleşti. Mangıtlar'ın ve bunların içindeki diğer Türk gruplarının Hârizm'e göçü muhtemelen Ebûlgazi Bahadır Han'ın saltanatı (1642-1663) sırasında oldu. Hârizm'de

Mangıt kabilesi Kongratlar ile nüfuz mücadelesine girdi. Bu mücadelede Hârizm Mangıtları Mâverâünnehir'de kendi kabile mensupları tarafından destekleniyordu. Bazı başarılarından sonra 1740'lar da Mangıtlar Kongratlar'a yenildiler ve Hârizm'deki politik nüfuzlarını kaybettiler. Ancak Mâverâünnehir'deki etkileri daha uzun sürdü. Buhara Hanlığı'nda Canoğulları hânedanından sonra Mangıt hânedanı başa geçti. Mangıt hanları sülâlesinin reisi Atalık Muhammed Rahîm idi. Rahîm ve oğlu Dânyâl (Dâniyar) Buhara'da vezirlik yapmışlardı. Canoğulları'ndan son han olan Ebûlgazi, kızını Mangıtlar'dan Dânyâl'in oğlu Mîr Murad Ma'sûm Şah ile evlendirmişti. Böylece Mangıtlar ile Canoğulları arasında akrabalık bağı kurulmuştu. Sülâleden Mîr Murad Ma'sûm Şah'tan sonra halefleri emîr unvanını kullanmışlardı. Dânyâl, Murad Ma'sûm Şah, Haydar, Nasrullah, Muzafferüddin, Abdülahad ve Âlim Han, Buhara Hanlığı'nı yöneten Mangıt hanlarıdır (ayrıca bk. BUHARA).

Mangıtlar'ın Buhara Hanlığı içindeki yerleşim yerleri daha ziyade Zerefşân vadisiydi. 1868'de Grebenkin'in Karşı'de topladığı bilgilere göre Mangıtlar kendi merkezleri olarak Karşı'yi görüyorlardı ve sayıları 30.000 civarındaydı. Katta Kurgan'daki mevcutları ise 2000 kadardı (Mirza Abdülazîm Sâmî, s. 129). 1923'te Mâverâünnehir'deki toplam sayı 100.000 idi. Bunun 44.000'i Buhara yakınlarında, 34.000'i Karşı bölgesinde, 10.500'ü de Hârizm'de bulunuyordu (Kazak Sovyet Ansiklopedisi, VII, 451). Mangıtlar, Kazak ve Özbek şecerelerinde bu ulusları oluşturan boy ve uruglar arasında zikredilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Rashiduddin Fazlullah, *Jami'u't-Tawarikh: Compendium of Chronicles* (trc. W. M. Thackston). Cambridge 1998, I, 102, 227; Hâfız-ı Ebrû, *Zübdetü't-tevârih* (nşr. Seyyid Kemâl Hâc Seyyid Cevâdî), Tahran 1372, I, 331-332; A. D. Grebenkin, "Uzbeki", *Russkiy Turkestan. Sbornik izdaniy po povodu Politekhničeskoy vstavki*, Moscow 1872, I, 87-89; Ali Suavi, *Hıve Hanlığı ve Türkistan'da Rus Yayılması* (haz. M. Abdülhaluk Çay), İstanbul 1977, s. 48; A. Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkî Türkistan ve Yakın Tarihi* (İstanbul 1942-47), İstanbul 1981, s. 40, 43-44; *Moğolların Gizli Tarihi* (trc. Ahmet Temir) (Ankara 1948), Ankara 1986, s. 62, 93, 95; Mirza Abdülazîm Sâmî, *Târîh-i Selâtin-i Mangitiye*, Moskova 1962; Mustafa Kafalı, *Altınordu Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devri*, İstanbul 1976, s. 132; A. Şekerim Hudaiberdiulu, *Turik, Kırgız-Kazak Hem Handar Şeceresi*, Almatı 1991, s. 60-61; Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadenizin Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara

1992, s. 282; A. Yu. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü* (trc. Hasan Eren), Ankara 1992, s. 133; D. De Weese, *Islamization and Native Religion in the Golden Horde*, Pennsylvania 1994, s. 104, 227; Nurten Kılıç, "Change in Political Culture The Rise of Sheybani Khan", *Cahiers d'Asie centrale*, sy. 3-4, Tachkent-Aix-en-Provence 1997, s. 60-61; Yu. Bregel, "Mangit", *EP* (İng.), VI, 417-419; "Mangit", *Kazak Sovyet Ansiklopedisi*, Almatı 1971, VII, 451.



HAYRUNNİSA AKBIYIK

MANİK ALİ ÇELEBİ

(bk. ALİ ÇELEBİ, Hısım).

MANİ

(ö. 276)

Maniheizm'in kurucusu

(bk. MANİHEİZM).

MÂNİ

Anonim Türk halk şiirinde bir nazım şekli.

Etimolojisi kesin olarak bilinmeyen mânî kelimesinin kökeni konusunda Arapça *ma'nânin* (معنى) Farsça'daki şekli olan *ma'niden* geldiği (Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 273; Boratav, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, s. 171), Türk-türki (türkü) varsak-varsağı, bayat-bayâtı örneklerinden hareketle Türkçe *man* kökünden (man-mani) doğduğu (Eset, *Mukayeseli ve Neşredilmemiş Maniler*, s. 7-8) (Türkçe'de man diye bir kelime bulunmadığından bu görüş kâle alınamaz, bazı mânîlerin "yar, aman, aman ey (amani)" gibi ünlemlerle başladığı ve "a" ünlüsünün zamanla düşerek mânî kelimesinin ortaya çıktığı (Pakalın, II, 406), ayrıca Türk mânî'nin kısalmış biçimi olduğu şeklinde farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunların içinde genel olarak kabul edilen, mânînin mânâ kelimesinden geldiğini savunan ilk görüştür. Başlangıçtan günümüze kadar söyleniş sebepleri göz önünde bulundurulduğunda mânî ile mânâlı söz arasında bir ilişki olduğu görülür.

Mânîye Denizli ve yöresinde "mâna"; Urfa'da kadınların söylediğine "meanî", erkeklerin söylediğine "hoayat"; Kars, Erzurum ve Artvin yöresinde "meni"; Erzincan ve yöresinde "ficek"; İç ve Batı Anadolu'da "mânî"; Trabzon yöresinde "atma-koşma"; Irak Türkleri'nde "hoayat-horyat"; Azerbaycan Türkleri'nde "bayatı, mahnı"; Kırım Tatarları'nda "mane"; Ta-